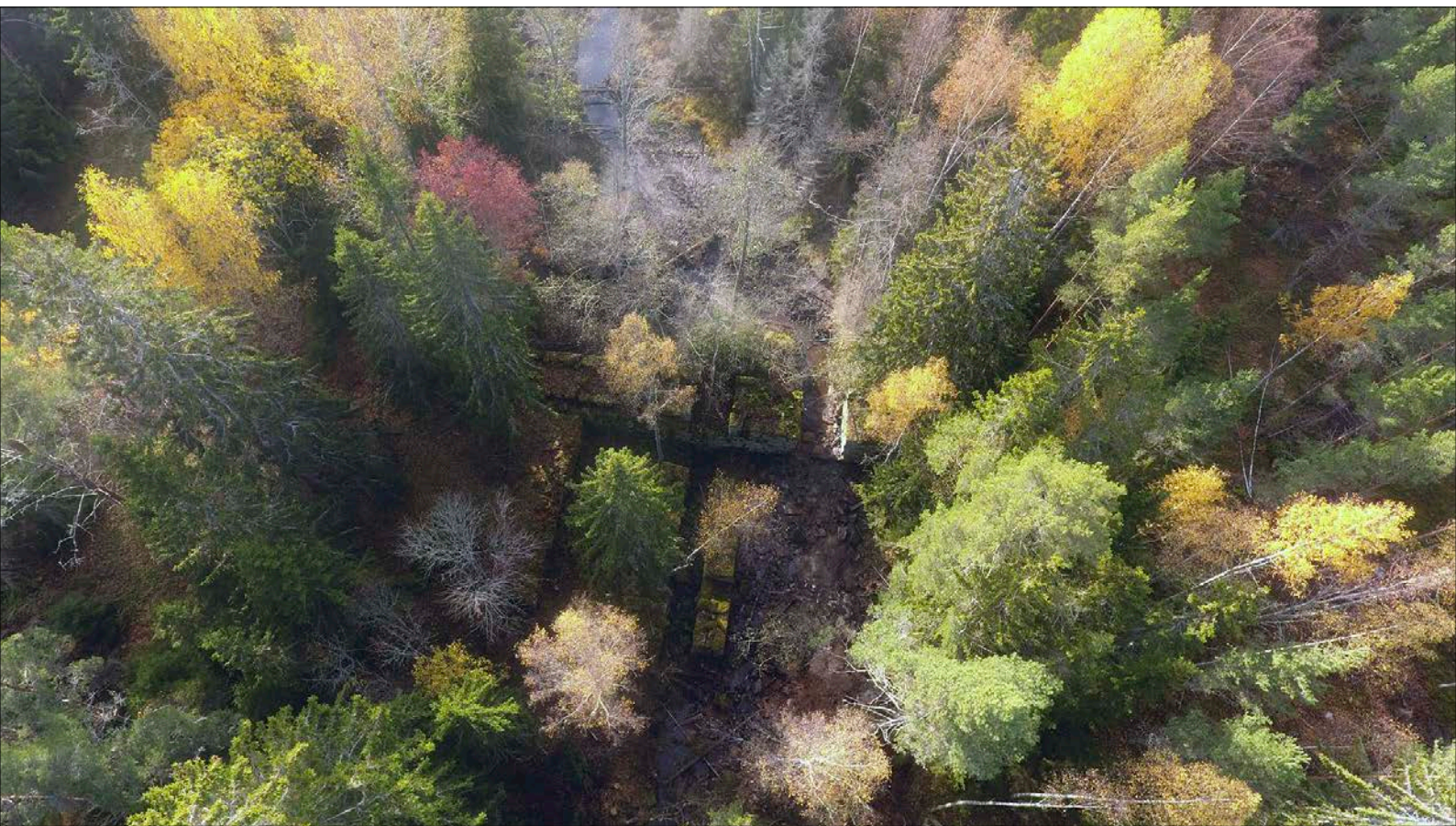

VATTENANKNUTNA LÄMNINGAR I GÄRSJÖBÄCKEN

Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning vid
träindustrilämningen L2002:3305 och kvarnlämningen L2002:3356,
Sala kommun, Västmanlands län

DANIEL MATSENIUS

Rapporter från Arkeologikonsult 2022:3621

ARKEOLOGIKONSULT
Karins väg 5
194 61 Upplands Väsby
Tel: 08-590 840 41

www.arkeologikonsult.se

OMSLAGSBILD: Översikt över den horisontellt liggande dammvallen. Till höger inom denna syns utloppet genom vallen där luckorna en gång suttit. Till vänster om denna syns inloppet till den nedanför liggande kvarnruinen. Foto från öster.

ALLMÄNT KARTMATERIAL:

Fastighetskartan: © Lantmäteriet

Terrängkartan: Lantmäteriet (CC0)

DRÖNARBILD:

Spridningstillstånd från Lantmäteriet, ärendenummer LM2002/052479

© Arkeologikonsult 2022

Upphovsrätt, där inget annat anges, enligt Creative Commons licens CC BY.

Villkor finns tillgänglig på <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.sv>

VATTENANKNUTNA LÄMNINGAR I GÄRSJÖBÄCKEN

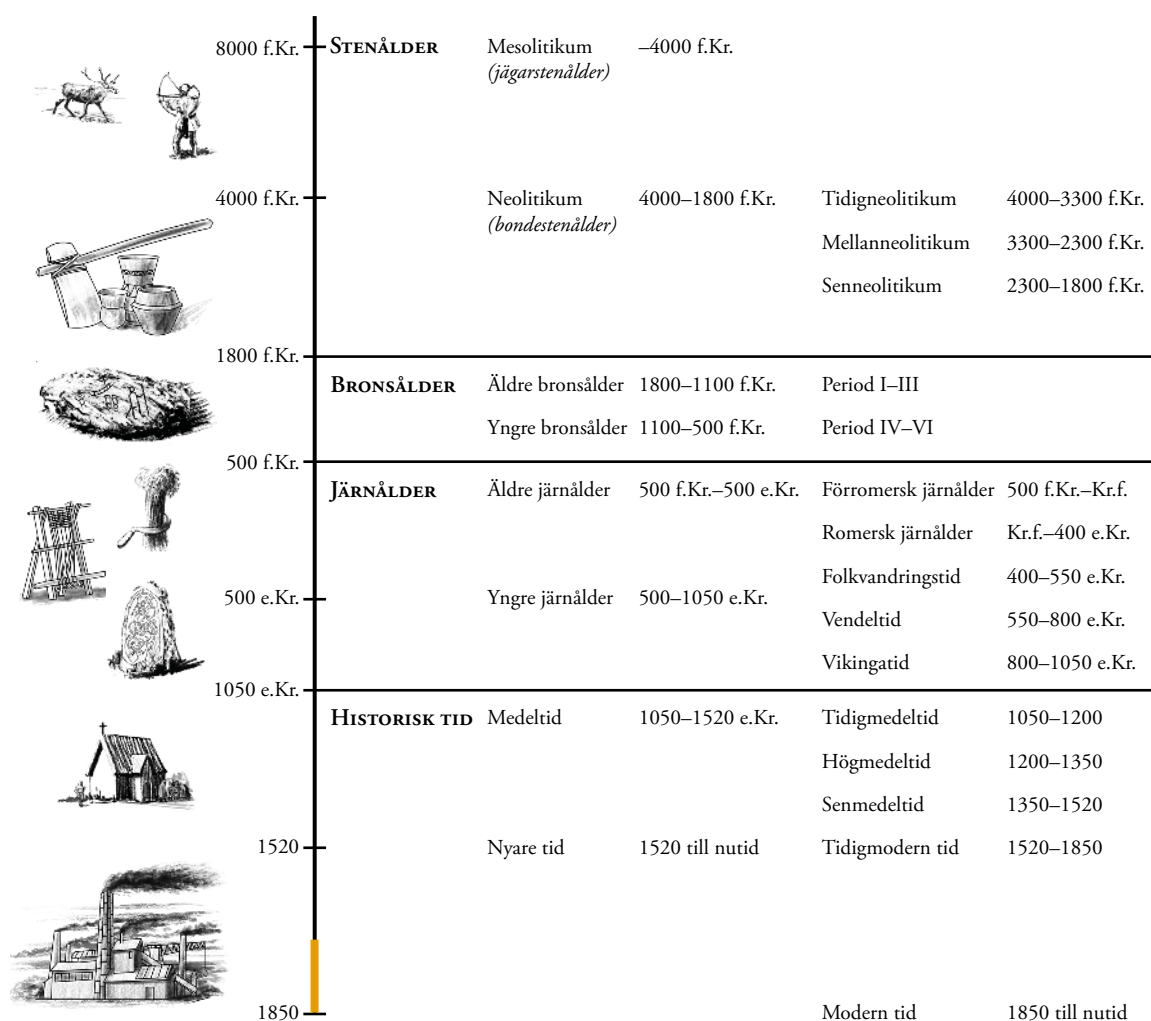
Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning vid
träindustrilämningen L2002:3305 och kvarnlämningen L2002:3356,
Sala kommun, Västmanlands län

DANIEL MATSENIUS

Rapporter från Arkeologikonsult 2022:3621

ARKEOLOGISK PERIODINDELNING

ANTIKVARISK BEDÖMNING

Antikvarisk bedömning anger hur man enligt kulturmiljölagen (1988:950), och till viss del även skogsvårdslagen (1979:429), bedömt lämningen och dess eventuella lagskydd vid registreringstillfället. Den slutgiltiga bedömningen görs alltid av Länsstyrelsen.

Fornlämning är en lämning som omfattas av skydd enligt kulturmiljölagen. För att en lämning ska kunna bedömas som fornlämning krävs att den tillkommit före 1850, är en lämning efter människors verksamhet under forna tider, som har tillkommit genom äldre tiders bruk och som är varaktigt övergiven. Det är förbjudet att utan tillstånd från länsstyrelsen rubba, ta bort, gräva ut eller på annat sätt ändra eller skada en fast fornlämning.

Möjlig fornlämning innebär att man vid registreringstillfället inte kunnat ta ställning till om lämningen är en fornlämning

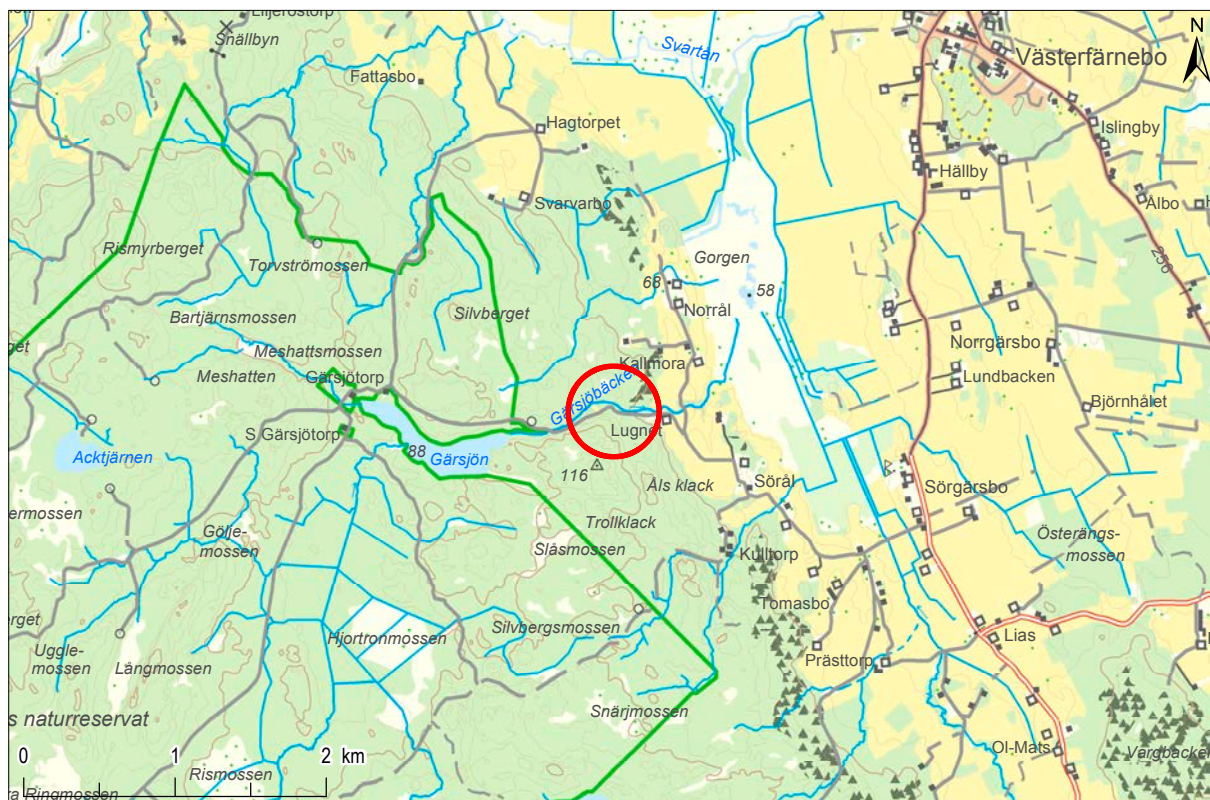
eller inte. Lämningen måste vara bekräftad i fält. Möjlig fornlämning kan även anges för en lämning som har undersökts i samband med en arkeologisk undersökning, men där man inte fastställt lämningens utbredning.

Övrig kulturhistorisk lämning används för kulturhistoriska lämningar som har tillkommit efter 1850, men som ändå anses ha ett antikvariskt värde. Bedömningen används även för vissa lämningar som inte uppvisar fysiska spår, till exempel fyndplats eller plats med tradition.

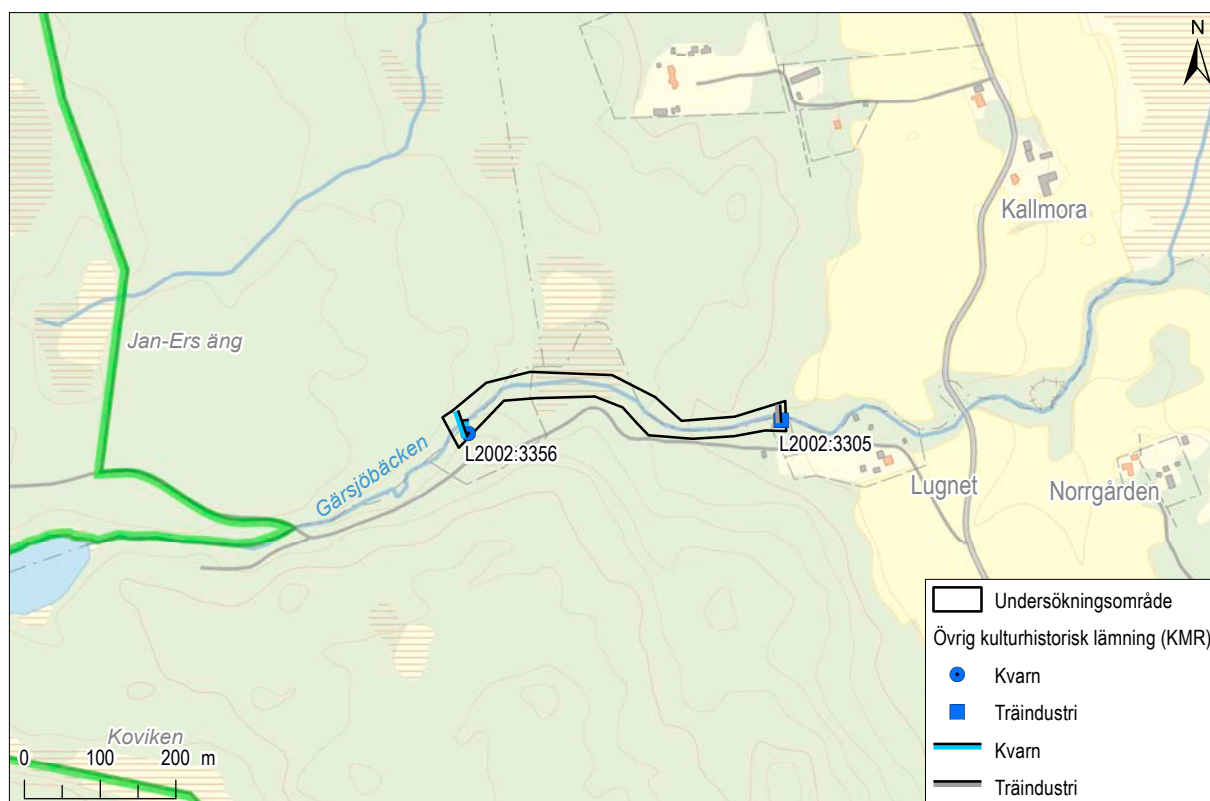
Ingen antikvarisk bedömning används för lämningar som blivit helt borttagna genom en arkeologisk undersökning eller förstörda. Inget skydd enligt kulturmiljölagen kvarstår. Lämningar som endast är kända via kartmaterial, skriftlig eller muntlig källa och inte har kunnat återfinnas i fält, kan inte heller ha en antikvarisk bedömning.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

SAMMANFATTNING.....	7
INLEDNING	7
FORNLÄMNINGSBESKRIVNING.....	7
L2002:3305 – Träindustri.....	7
L2002:3356 – Kvarn.....	7
TOPOGRAFI OCH FORNLÄMNINGSMILJÖ.....	8
HISTORISKA KARTOR OCH ARKIVMATERIAL	10
RESULTAT	14
Kvarn L2002:3356.....	14
Träindustri L2002:3305	18
SLUTSATS.....	20
REFERENSER	22
Litteratur	22
Digitala källor	22
Historiska kartor	22
ADMINISTRATIVA UPPGIFTER.....	23
BILAGOR	24
Bilaga 1. Schakt	24
Bilaga 2. Kontexter	25

Figur 1. Platsen för den arkeologiska undersökningen vid Gärsjöbäcken i Sala kommun. Mot bakgrund av Terrängkartan, skala 1:50 000.

Figur 2. De aktuella lämningarna enligt Kulturmiljöregistret (KMR; urval) vid Gärsjöbäcken. Mot bakgrund av Fastighetskartan, skala 1:10 000.

SAMMANFATTNING

I samband med att Sagåns Vattenråd utförde schaktningsarbeten i Gärjsjöbäcken för att skapa fria vandringssvägar för fisk har Arkeologikonsult utfört en arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning då två sedan tidigare kända lämningar berördes, en kvarn och en såg (figur 1). Lämningarna som var registrerade som övrig kulturhistorisk lämning hade varsin tillhörande dammvall. Inom båda lämningarna plockades sten bort från damm-

vallarna för att öppna upp bäckfåran. Baserat på de kart- och arkivstudier som gjordes i samband med undersökningen har status ändrats på de två lämningarna till Fornlämning i Kulturmiljöregistret. Då båda anläggningarna uppkommit innan 1850. Utbredningen på de två lämningarna har också ändrats i Kulturmiljöregistret utifrån de GPS-inmätningar som gjordes.

INLEDNING

Arkeologikonsult har på uppdrag av Länsstyrelsen i Västmanlands län (dnr 431-4339-2022) utfört en arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning inom lämningarna L2002:3305 (träindustri) och L2002:3356 (kvarn).

Schaktningsövervakningen utfördes i samband med att Sagåns Vattenråd genomförde åtgärder inom Gärjsjöbäcken för att återskapa fria vandringssvägar för fisk förbi befintliga dammar. Även bottenmiljön

skulle förbättras i vattendraget genom biotopvårdande åtgärder i form av återläggning av sten från den åtgärdade dammen. Syftet med undersökningen var att med ett vetenskapligt arbetssätt dokumentera de berörda lämningarna.

Ingreppet bestod av rivning av delar av dammvallarna inom bäckfåran som tillhör respektive lämning för att möjliggöra fiskpassager.

FORNLÄMNINGSBESKRIVNING

L2002:3305 – Träindustri

Lämningen består av en cirka 24 x 4 x 1,3 meter stor kallmurad dammvall i nord – sydlig riktning samt en intilliggande husgrund som är cirka 14 x 4 meter stor. Enligt uppgift från Kulturmiljöregistret har husgrunden tolkats som rester efter en såg då det enligt flera uppgiftslämnare i trakten legat en såg på platsen. Via dammvallen har vattennivån reglerats när sågen använts.

L2002:3356 – Kvarn

Lämningen består av en cirka 40 x 2,5 x 5 meter stor dammvall i nordväst – sydöstlig riktning. Intill dammvallen ligger en kallmurad kvarnruin. Via dammvallen har vattennivån reglerats när kvarnen använts. Längs med kvarnens norra långsida återfinns en ränna där kvarnhjulet stått, rännan avgränsas i norr av en kallmurad stenmur. Den totala storleken på konstruktionen är cirka 13 x 13 x 4 meter.

TOPOGRAFI OCH FORNLÄMNINGSMILJÖ

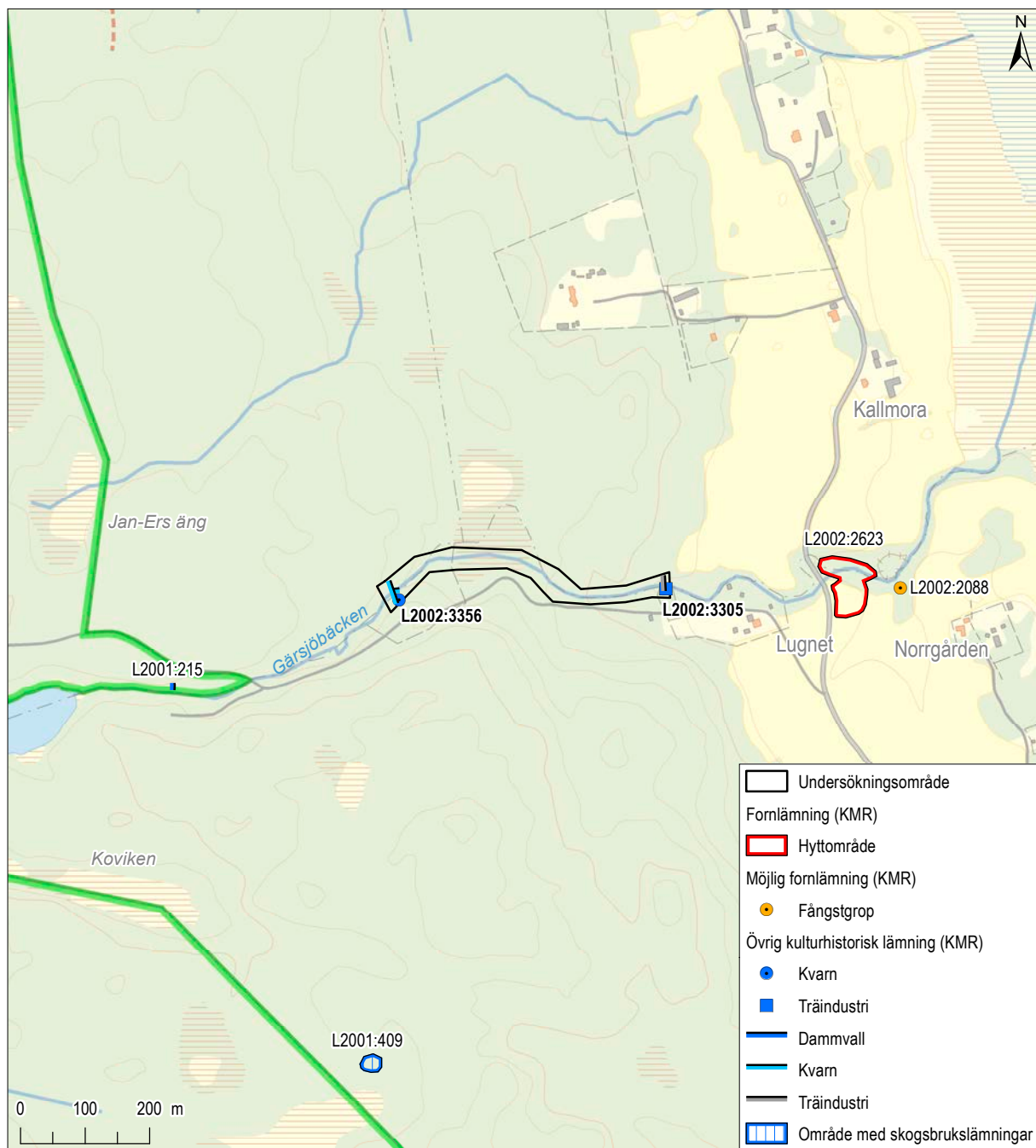
Figur 3. Gärsjöbäcken med kvarnlämningen L2022:3356 i bakgrunden. Foto från öster.

Det aktuella området ligger vid Gärsjöbäcken (figur 3), sydväst om Västerfärnebo i Sala kommun. Gärsjöbäcken är cirka 2 kilometer lång och rinner från Gärsjön i väst och mynnar ut i sjön Gorgen åt nordöst. Bäcken omgärdas av barrskog varav ett stort antal var omkullfallna och låg i bäckfåran.

Gärsjöområdet är en del av södra Bergslagen och undersökningsområdet omgärdas av skogsbruksläm-

ningar i form av kolarkojor, resmilor och kolbottnar (L2001:14, L2001:381, L2001:409; figur 4).

Strax öster om undersökningsområdet finns ett 90 x 90 meter stort registrerat hyttområde bestående av rikliga mängder slagg och en möjlig husgrund (L2002:2623). Strax väster om undersökningsområdet finns en kallmurad dammvall, även den ligger i Gärsjöbäcken (L2001:215).

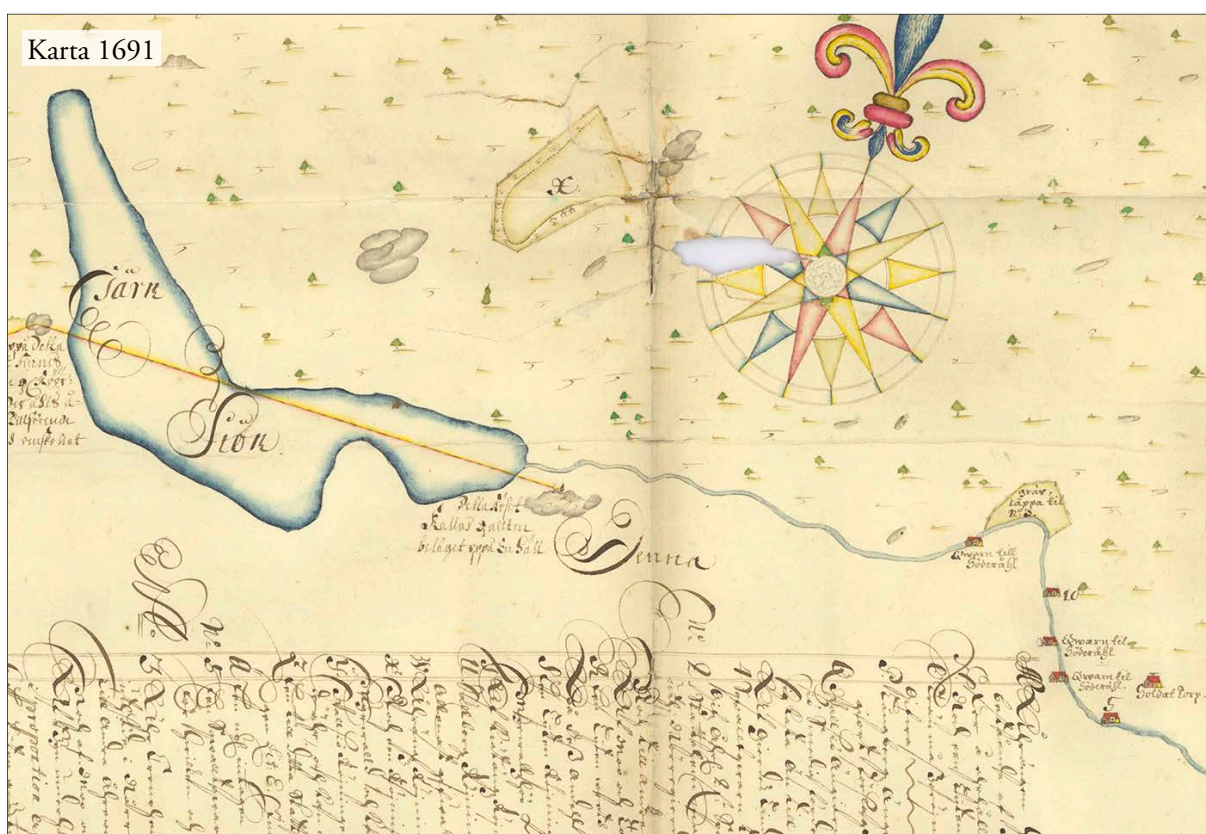
Figur 4. Undersökningsområdet samt aktuella och närliggande lämningar enligt Kulturmiljöregistret (KMR). Mot bakgrund av Fastighetskartan, skala 1:10 000.

HISTORISKA KARTOR OCH ARKIVMATERIAL

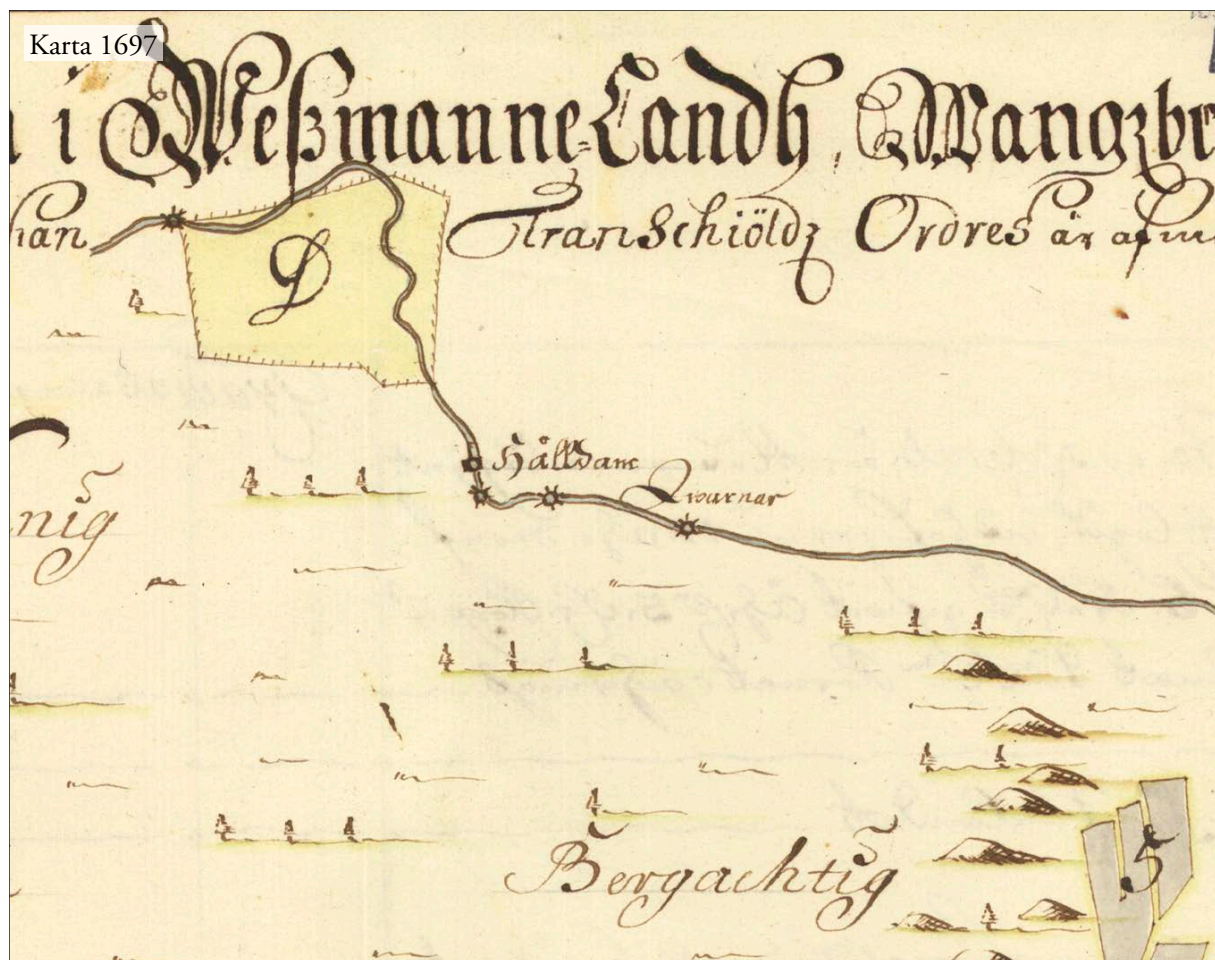
Vattenkraften i ån har säkerligen nyttjats under lång tid. Goda lägen för till exempel kvarnar kan ha en kontinuitet från medeltid fram till 1900-talet (Berger 2019:7).

Det äldsta kartmaterialet över Gärsjöbäcken är från 1691 (figur 5). Gärsjön benämns här som Järnsjön, längs med Gärsjöbäcken ligger tre kvarnar som till-

hört den närliggande gården Söderåhl, idag känt som Söräl. Ytterligare tre kvarnar eller sågar samt ett soldattorp ligger vid bäcken. Den ovan nämnda hyttlämningen L2002:2623 som ligger strax nedströms om undersökningsområdet återfinns inte på det historiska kartmaterialet och har således möjligen en medeltida datering.

Figur 5. Geometriskavmätningsskarta från 1691 med Norråls ägor. Till vänster i bild syns Gärsjön. Längs med Gärsjöbäcken syns flertalet kvarnbyggnader tillhörande Söräl. Kartan är ej rektifierad.

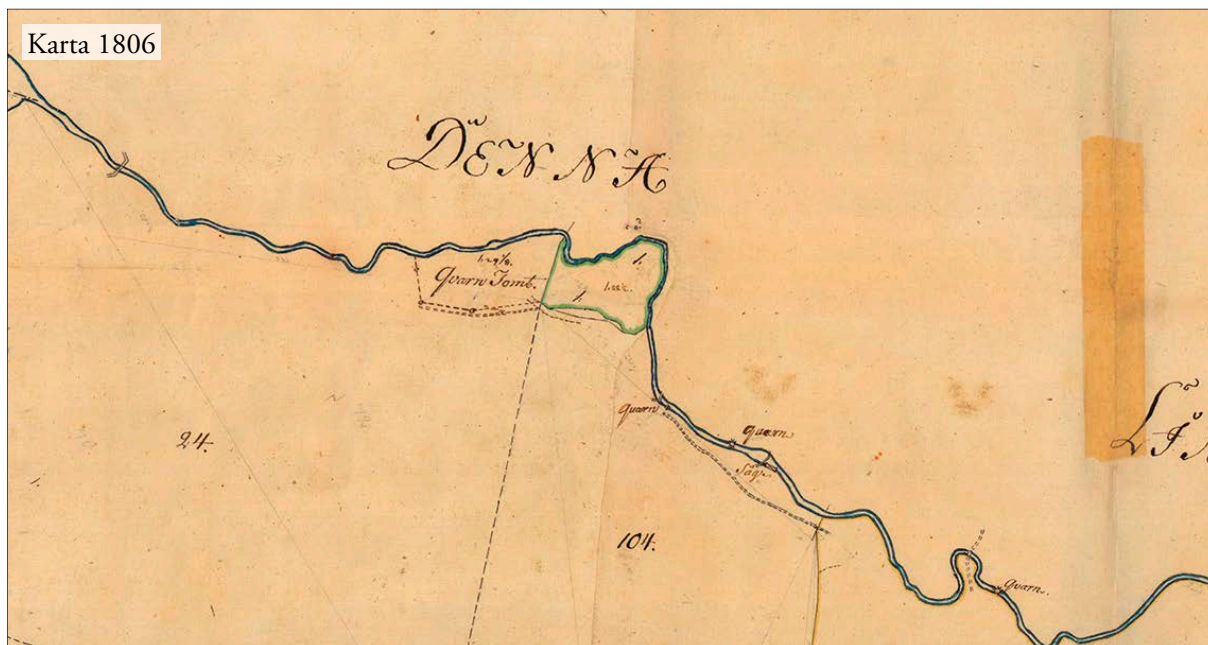
Figur 6. Geometriskavmätningsskarta från 1697 med Söråls ägor. Längs med Gärdsjöbäcken är fyra kvarnar markerade och en hålldamm. Den mest västliga kvarnen ligger i ungefär samma område som den undersökta kvarnlämningen. Kartan är ej rektifierad.

På 1697-års karta finns en hålldamm samt fyra kvarnar markerade (figur 6). Hålldammen har troligen utgjorts av en dammvall vid ett bredare parti i bäcken försedd med luckor där vatten har kunnat ansamlats och släppts ut efter behov. Den mest västliga

kvarnen ligger uppskattningsvis i samma område som den undersökta kvarnlämningen. Kartorna har inte gått att rektifiera vilket gör att det inte går att avgöra om denna 1600-tals kvarn legat på samma plats som den nu undersökta.

På 1806-års karta heter nu sjön Gjärnsjön, längs med bäcken återfinns tre kvarnar, en såg och en ensamliggande dammvall (figur 7). I Gärnsjöbäckens centrala del finns även yta markerad som "qvarn tomt". På 1855-års karta har en kvarnbyggnad och en dammvall tillkommit inom ytan för kvarntomten

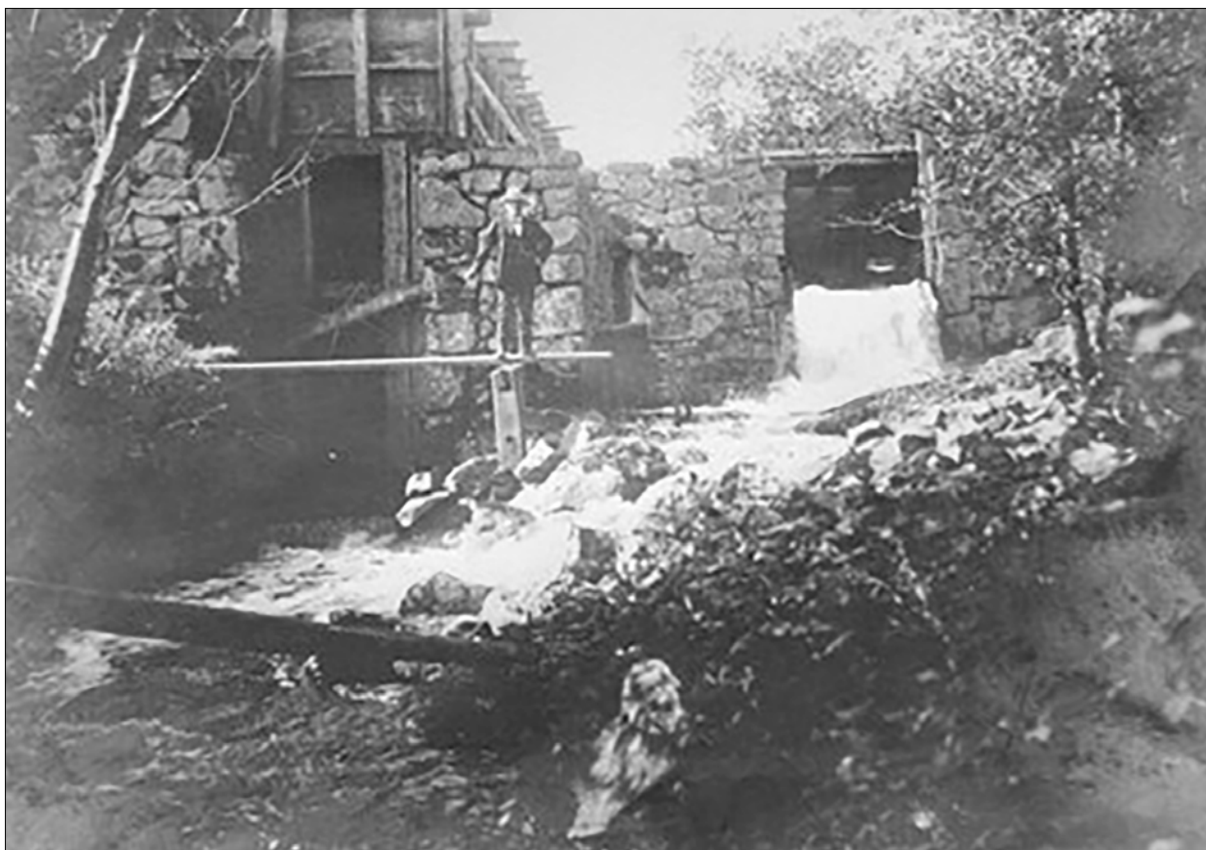
(figur 8). Längre nedströms finns det ytterligare en byggnad, troligen den ovannämnda såg som ska ha legat på platsen. Kvarnen med sin dammvall och den nedströms liggande sågen passar väl in med de två undersökta lämningarna.

Figur 7. Storskifteskarta från 1806. I det område där den undersökta kvarnlämningen ligger syns nu en yta markerad som "qvarn tomt", på den efterföljande kartan från 1855 (se figur 8) är kvarnen färdigbyggd. Lite längre nedströms är bland annat en såg markerad. Troligen är det denna kvarn och såg som berörts vid undersökningen. Kartan är ej rektifierad.

Figur 8. Lagaskifteskarta från 1855. Till vänster i bild syns nu dammvallen och kvarnen, till höger syns den förmodade sågen. Skala 1:5 000.

Figur 9. Lugnets kvarn cirka 1910. Till höger i bild forsar vattnet ut ur öppningen i dammvallen där schakt 1 grävdes. I bild syns Gustav Hellström. Källa: Västerfärnebo hembygdsförening.

På häradsekonomska kartan från 1905–1911 återfinns endast en kvarn, den större kvarnbyggnaden tillhörande L2002:3356. Kvarnen är nu känd som Lugnets kvarn, döpt efter den närliggande gården Lugnet (figur 9). Västerfärnebo hembygdsförening har digitaliserat en tidningsartikel från 1998 som beskriver platsen. Där berättas att byalaget i Västerfärnebo har hållit ett seminarium om Lugnets kvarn vid "Sör Åhl-Bäcken". En exkursion har gjorts till platsen och en Åke Jansson har föreläst för föreningen att dammen och kvarnen ska vara från 1806 och byggts av Olof Janse. Kvarnen ska ha slagit igen 1924 och rivits 1926. Vidare berättas att det funnits en vattendriven såg samt att det finns rester av en dammbyggnad längre nedströms (Västerfärnebo hembygdsförening).

Cirka 1 mil sydväst om Gärsjöbäcken ligger Wirsbo bruk. Delar av Wirsbobruks historiska arkiv är digitaliserat och i arkiven omnämns området kring Gärsjön i olika sammanhang. Ett köpekontrakt från 1803 återger bland annat att "hvarigenom egarna af

hemmanen i Söderål och Norrål försälja de 2ne Kvarnarna och Sågen till Kronofogden Olof Janse på 50 års besittningsrätt" (WB arkiv, Forss, kartong 21). Troligen är det två av de tre kvarnar samt den såg som syns på 1806-års karta som Olof Janse köper 1803. Samtidigt som han anlägger den nu undersökta kvarnen.

Ekonomiska redovisningar är skickade från Olof Janses till Magdalena Grave och Sven Björkenstam (Ägare av Hörnsjöforbruk) "angående Sör Åhls Tull Qvarn (= Lugnets kvarn) för åren 1809–1828" (WB arkiv, Forss, kartong 23).

Från 1887 återfinns ett domstolsprotokoll från Svea hovrätt där en "C F Norling, kärande, förlorade mot L G Grönlunds i Lugnet sterbhusdelegare (ägare av ett dödsbo), svarande. Norling hade ingripit i den upp-dämningsrätt som svarandena hade i Gerssjön och som medfört att Lugnets qvarn och såg lidit vattenbrist 1882" (WB arkiv, Forss, kartong 22).

RESULTAT

Totalt grävdes tre schakt, ett vid kvarnen L2002:3356 och två vid träindustrilämningen L2002:3305. Inom båda lämningarna fanns varsin tillhörande dammvall, vid schaktningen plockades sten tillhörande dammvallarna bort för att öppna upp dammfäran och möjliggöra fiskpassager.

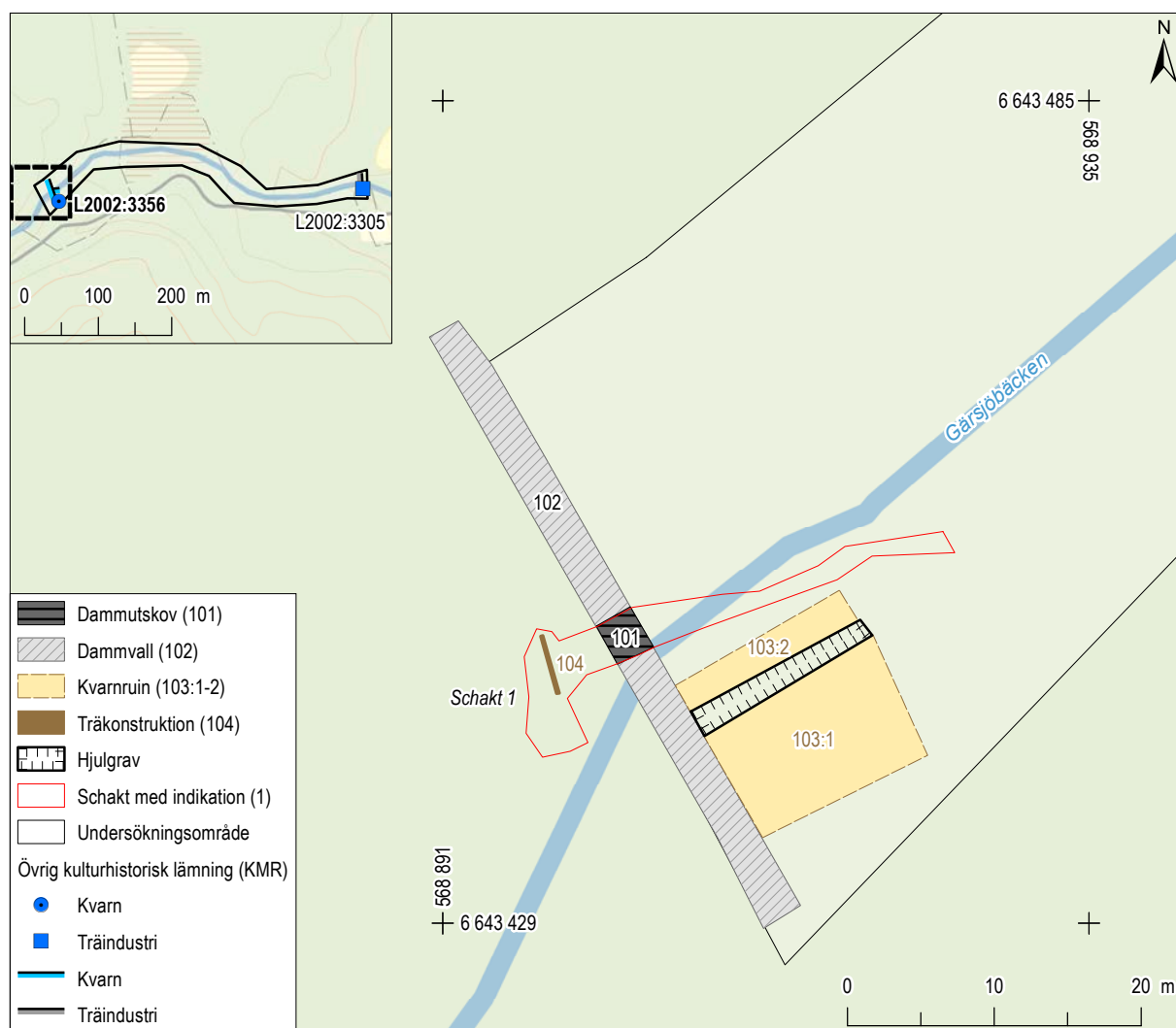
Kvarn L2002:3356

Schakt 1

Schaktet var 75 m² stort grävdes inom Gärdsjöbäcken och genom den cirka 40 meter långa damm-
vall som tillhört kvarnen (figur 10–12). Inom
bäcken grävdes sten delvis bort och flyttades inom

bäcken i biotopvårdande syfte. Inom dammvallens
utskov (101) plockades all sten utom en bort. En-
staka stenar var sammanborrade med järnstag vilket
gjorde konstruktionen delvis svårriken. Mot botten
framkom trärester av liggande plank som låg dikt
ann och i linje med dammvallen. Vid schaktningen
strömmade vatten genom dammvallen vilket för-
svårade dokumentationen av dessa, möjligen be-
stod träresterna av delar av en rustbädd.

Strax väster om utskovet framkom rester av en
träkonstruktion som tolkades som resterna av en
dammlucka alternativt resterna av en dammtröskel
(104). När dammskovet revs sänktes vattennivån

Figur 10. Anläggningar i schakt 1 inom L2002:3356. Mot bakgrund av Fastighetskartan (urval hydrolinje och mark), skala 1:500. Översikt med aktuella lämningar enligt Kulturmiljöregistret (KMR) mot bakgrund av Fastighetskartan, skala 1:10 000.

Figur 11. Dammvallens utskov (101) innan schaktning påbörjats. Foto från öster.

Figur 12. Översikt över kvarnlämningen L2002:3356 från norr. Lodrätt i bilden syns delar av den 40 meter långa dammvallen. Till vänster om denna syns kvarnruinen med hjulgraven centralt i bilden mellan kvarngrunden och den friliggande stenvallen.

när stora mängder vatten forsade genom dammvallen och trät framkom delvis i vattenytan som liggande stockar i tre skift (figur 13). Vid vidare schaktning framkom rester av vad som uppfattades som både stående och liggande stockar och två rundade och lodrätt stående störrar. I botten framkom tre kvadratiske plank med träplugg längs med respektive kortsida samt tre kvaderhuggna stockar med ett stort antal plugg (figur 14).

Den intilliggande kvarnruinen är cirka 13 x 8 x 4 meter stor och består av kallmurad huggen sten (figur 15 och 16). Ingången till kvarnen ligger mot nordöst. I nordväst finns tre öppningar i väggen där axlar till kvarnhjulet suttit. Nordväst om kvarnbyggnaden står en kallmurad stenmur som bildat en hjulgrav där kvarnhjulet en gång stått. I den intilliggande dammvallen återfinns här en öppning så att vattnet har kunnat ledas till kvarnhjulet.

Figur 13. Vid borttagandet av dammvallens utskov (101) forsade vattnet genom dammvallen och vattennivån i bäcken sänktes. I samband med detta framkom delar av en träkonstruktion (104) som tolkades som resterna av en dammlucka alternativt en dammröskel. Foto från nordväst.

Figur 14. Delar av träkonstruktionen 104. Foto från söder.

Figur 15. Kvarnruin vid schakt 1. I nederkant av bilden rinner Gärnsjöbäcken. Centralt i bilden syns kvarnens hjulgrav. Foto från norr.

Figur 16. Dammvallens utskov efter schaktning. Utskovet (101) revs ur för att möjliggöra fiskpassager. Foto från öster.

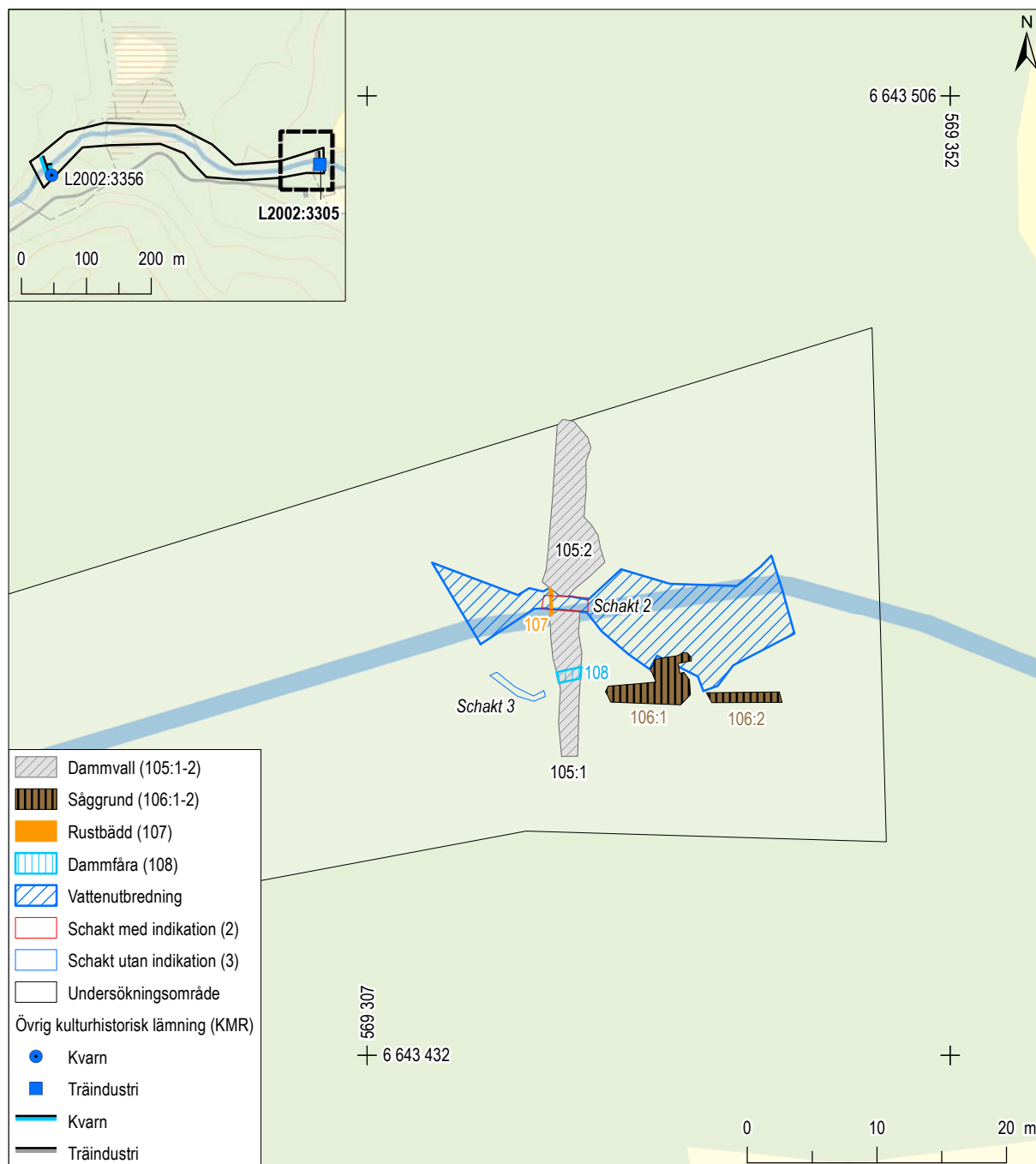
Träindustri L2002:3305

Schakt 2 och 3

Schakt 2 var cirka 4 m² stort grävdes inom den dammvall (106) som tillhörde den intilliggande sågen (figur 17). Dammvallen var delvis inrasad ned i bäckfåran, i västra delen av schaktet syntes i vattenytan en träkonstruktion i två skift (107). Denna fortsatte under dammvallen i vardera riktningen och utgjorde möjligen en del av en rustbädd (figur

18 och 19). Vid schaktning plockades den inrasade stenen bort och dammfåran breddades till cirka 1 meter samt att det övre skiftet till träkonstruktionen 107 togs bort (figur 20).

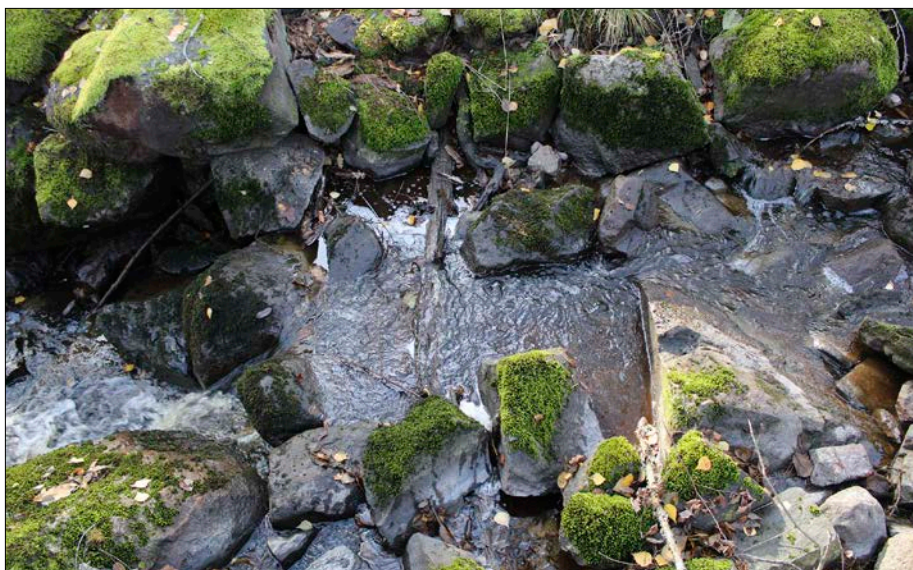
Schakt 3 var cirka 2 m² stort och grävdes sydväst om dammvallen. Strax öst om schaktet återfanns en försänkning eller öppning i dammvallen. Denna kan ha uppkommit när dammvallen rasat ut. Dock låg öppningen i linje med den angränsade sågen.

Figur 17. Anläggningar i schakt 2 och 3 inom L2002:3305. Mot bakgrund av Fastighetskartan (urval hydrolinje och mark), skala 1:500. Översikt med aktuella lämningar enligt Kulturmiljöregistret (KMR) mot bakgrund av Fastighetskartan, skala 1:10 000.

Figur 18. Dammvallen till träindustrilämningen L2002: 3305 innan schaktning. Sten tillhörande vallen hade rasat ned i bäcken. Foto från syd-öst.

Figur 19. Träkonstruktionen 107 tolkades som resterna av en rustbädd och syntes i vattenytan innan schaktningen påbörjades. Foto från norr.

Figur 20. När schaktningen var avslutad hade dammvallens fåra bräddats till 1 meter. Foto från öster.

Möjligen har öppningen utgjort en dammfåra där vatten har letts till sågen via en träränna. Själva schaktet grävdes i en naturlig sänka för att avlasta vattenflödet i bäcken vid högt vattenstånd. Sänkan har bildat ett naturligt fall, om än inte stort, vilket talar för att öppningen utgjort en dammfåra. Såggrunden (106; figur 21) var svårdokumenterad då

flertalet träd rasat över den samt att sly växte runt hela anläggningen. Sammantaget var konstruktionen cirka 14 x 4 x 1 meter stor och låg i kanten av bäckfåran. Troligen har konstruktionen legat dikt ann dammvallen men då både konstruktionerna var utrasade gick detta inte tydligt att avgöra.

Figur 21. Husgrunden 106 till den förmodade sågen som legat på platsen var svårdokumenterad då stora delar av anläggningen var täckt av vegetation. Foto från väster.

SLUTSATS

Sammantaget tycks det troligt att kvarnen L2002:3356 byggs under tidigt 1800-tal på den plats som benämns som "qvarn tomt" på 1806-års karta och rivs en bit in på 1900-talet. Utifrån kartmaterialet och det ovan nämnda köpekontraktet från 1803 där Olof Janse köper två kvarnar och en såg som tidigare tillhört Sörål och Närrål har det onekligen funnits betydligt fler konstruktioner längs med Gärsjöbäcken än vad som idag är registrerade. Inom samma område som kvarnruinen står har det även funnits en kvarn under 1690-talet (se figur 5 och 6).

Det går inte att utesluta att denna äldre kvarn stått på samma plats som den idag bevarade dammvallen och kvarnruinen. Möjligen har dammvallen en äldre datering då den kan ha tillkommit tillsammans men någon av 1600-tals kvarnarna.

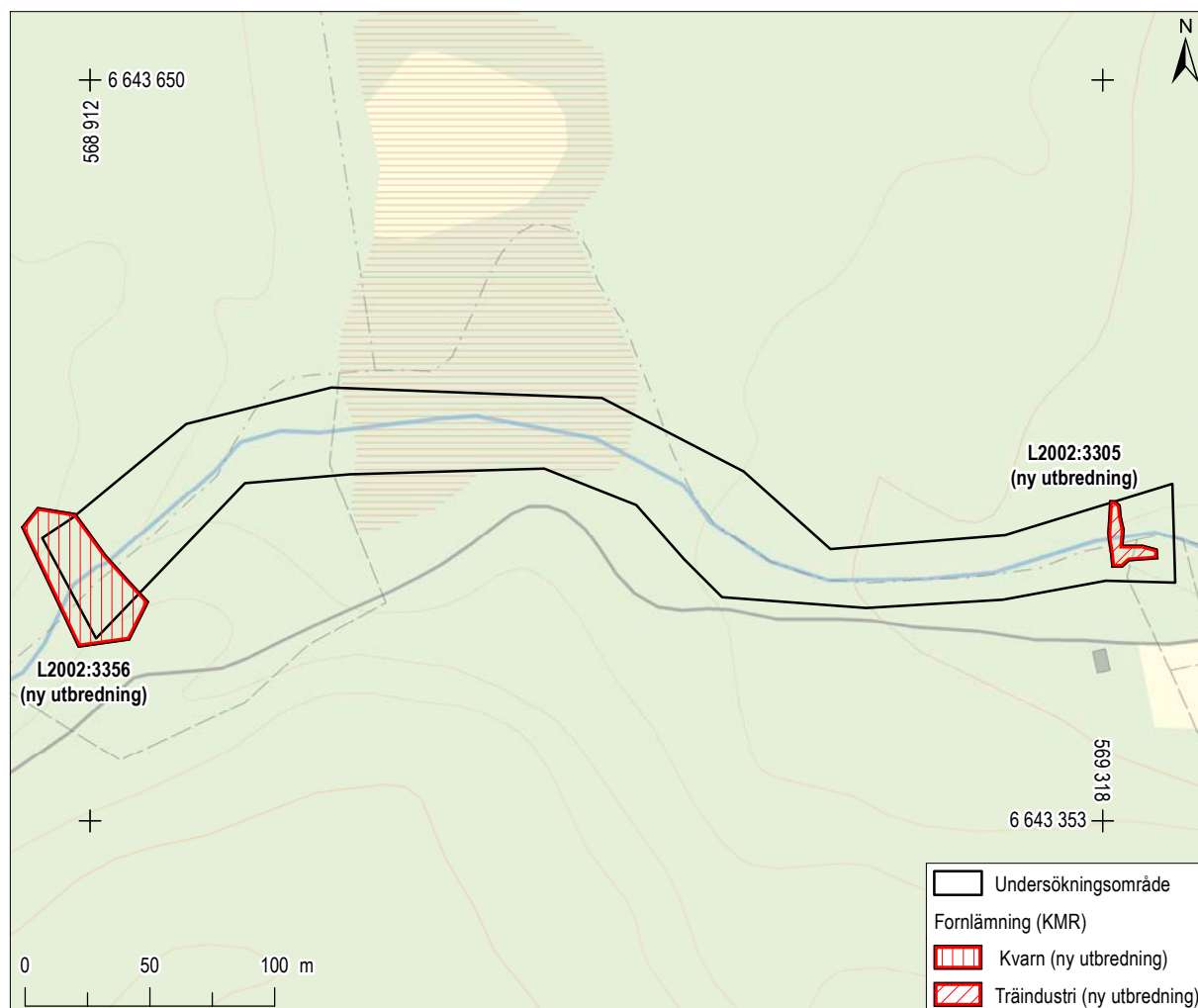
På 1855-års karta är kvarnen och sågen tydligt anlagda strax nedanför där bäcken varit som bredast och vid ett naturligt fall. Detta är den bäst lämpade platsen då det där går att bygga upp en sorts vattenreservoar som enkelt kan släppas på via dammvallen

efter behov, en så kallad hålldamm. Utifrån det äldsta kartmaterialet har bäcken ändrat dragning under de senaste århundradena. Åtminstone delar av bäcken ligger dock inom en ravin vilket gör det osannolikt att vattnet tagit en annan riktning vid dessa partier. På 1697-års karta är hela bäcken ungefär jämnstor, utan smalare eller bredare partier. Samtidigt är en hålldamm markerad på kartan. Rimligtvis borde bäcken ha varit bredare här då vatten har ansamlats upp mot dammvallen, likt på 1855-års karta. Detta talar för att bäcken inte är exakt karterad på det äldsta kartmaterialet och att den undersökta kvarnlämningen är byggd på samma plats som den kvarn som ligger i samma område på 1600-tals kartorna.

Den undersökta träindustrilämningen L2002:3305 med sin såg och dammvall har möjligen en något äldre datering än den ovan nämnda kvarnen. Den

såg och dammvall som är markerade på 1806-års karta samt den såg Olof Jansen köper 1806 av hemmansägarna i Norrål och Sörål bör vara densamma. På det äldre kartmaterialet finns inga sågar markerade men några av de kvarnar som syns på 1600-tals kartorna ligger på ungefär samma plats som sågen. Det är ingen omöjlighet att dammvallen tillkommit tillsammans med en äldre byggnad och att en äldre kvarnbyggnad gjorts om till såg.

Båda lämningarna var sedan tidigare kända i Kulturmiljöregistret, men manuellt inprickade med 10 meters felmarginal. Utifrån den GPS-inmätning som gjordes ändrade utbredningen på de två lämningarna (figur 22). Kvarnen och sågen var även registrerade som *övrig kulturhistorisk lämning*. Båda lämningarnas status ändrades till *fornlämning* då de tydligt uppkommit före 1850.

Figur 22. Ny utmarkering för kvarn L2002:3356 och träindustri L2002:3305. Mot bakgrund av Fastighetskartan, skala 1:3 000.

REFERENSER

Litteratur

BERGER, Å. 2019. *Kvarnplats, landsväg och dolda gravar Arkeologisk utredning inom Forsby 1:19 och 1:3, Köpings socken och kommun samt Östtuna 1:3, Björskogs socken, Kungsörs kommun, Västmanlands län*. Rapporter från Arkeologikonsult 2019:3228.

Digitala källor

KULTURMILJÖREGISTRET (KMR)

Riksantikvarieämbetets söktjänst (Fornsök) med alla kända registrerade fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar i Sverige
<https://app.raa.se/open/fornsok/>

VÄSTERFÄRNEBO HEMBYGDSFÖRENING

Sökord: Lugnets Kvarn

Sökdatum: 2022-10-24

1. <https://www.hembygd.se/vasterfarnebo/plats/172904/picture/2295103>

2. <https://www.hembygd.se/vasterfarnebo/plats/172904/file/2048283>

WIRSBO BRUKSARKIV

Sökdatum: 2022-10-25

1. Kartong 20–21

http://virsbo.se/historik/historiskaarkivet/bruksarkiv/forssarkiv/forss_kartong_20-21.html

2. Kartong 22

<http://virsbo.se/historik/historiskaarkivet/bruksarkiv/forssarkiv/forss%3B%20kartong%2022.html>

3. Kartong 23–24

http://virsbo.se/historik/historiskaarkivet/bruksarkiv/forssarkiv/forss_kartong_23-24.html

Historiska kartor

Rikets allmänna kartverks arkiv

HÄRADSEKONOMISKA KARTAN 1905–1911

Aktbeteckning: Trehörningsklack, 82-1

Västerfärnebo socken, Västmanlands län

GENERALSTABSKARTAN 1841

Västerfärnebo socken, Västmanlands län

Aktbeteckning: Skinnskatteberg 82-1

Lantmäterimyndigheterna

LAGA SKIFTE 1855

Västerfärnebo socken, Västmanlands län

Aktbeteckning: 19-väb-250

Lantmätare: Okänd

STORSKIFTE 1806

Västerfärnebo socken, Västmanlands län

Aktbeteckning: 19-väb-166

Lantmätare: Okänd

Lantmäteristyrelsens arkiv

GEOMETRISKAVMÄTNING 1691

Västerfärnebo socken, Västmanlands län

Aktbeteckning: T68-48:1

Norrål nr 1–4

Lantmätare: Johan Carlsten

GEOMETRISKAVMÄTNING 1697

Västerfärnebo socken, Västmanlands län

Aktbeteckning: T68-75:1

Sörål nr 1–3

Lantmätare: Peter Simming

ADMINISTRATIVA UPPGIFTER

Arkeologikonsults projektnr:	3621
Länsstyrelsens diarienummer:	431-4349-2022
Länsstyrelsens beslutsdatum:	2022-09-22
Uppdragsgivare:	Länsstyrelsen Västmanlands län
Uppdragsnr i KMR:	202201329
Företagare:	Sagåns Vattenråd
Län:	Västmanland
Landskap:	Västmanland
Kommun:	Sala
Socken:	Västerfärnabo
Fastighetsbeteckning:	Sörål 1:19 och Färnebo Prästgård 1:1
Berörda lämningar, KMR:	L2002:3305, L2002:3356
Typ av undersökning:	Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning
Utförandetid, fältarbete:	20–21 oktober 2022
Inmätningssystem:	RTK-GPS
Koordinatsystem:	SWEREF99 TM
Höjdssystem:	RH2000
Projektledare:	Daniel Matsenius
Rapportansvarig:	Daniel Matsenius
Fältpersonal:	Daniel Matsenius
Planer och layout:	Ida Söderström
Kvalitetssäkring:	Johan Blidmo
Fynd:	Inga fynd tillvaratogs

BILAGA 1. SCHAKT

Schakt	Objekt	Storlek (m)	Djup (m)	Area (m ²)	Kontext	Beskrivning
1	Schakt med indikation	30 x 1–8	0,5–1,5	75	101, 104	Utraserad huggen sten i storlek 0,3 x 0,4–0,7 x 0,1 m plockades bort ur dammfåran öster om dammvallen och lades längs kanterna av bäcken. Efter 0,5–1 m av sten framkom sediment närmast kvarnruinen. Dammfåran gjordes ca 1,5 m bred. I väst revs dammutskovet helt ut. Därefter lades enstaka stenar tillbaka i syfte av att underlätta farleden för fiskar. Enstaka stenar hade borrhål, 0,03 m i diameter samt järnstag.
2	Schakt med indikation	3,5 x 1	0,4	3,5	107	Schakt i bäckfåra. Delar av dammvall 105 plockades bort för att brädda bäckfåran till ca 1 m.
3	Schakt utan indikation	4,5 x 0,5	0,3	2	-	Schaktet grävdes i en sänka för att avlasta vattenflödet i bäcken vid högt vattenstånd. Strax öst om schaktet återfanns en öppning i dammvall 205 som vattnet kan ta sig vidare igenom.

BILAGA 2. KONTEXTER

Kontext	Objekt	Schakt	Lämnings-nr (KMR)	Längd x bredd (m)	Tjocklek/höjd/djup (m)	Observationer
101	Dammutskov	1	L2002:3356	3 x 2,2	3,6	Utskov i två nivåer. Två till tre skift i öst i storlek upp till 1,3 x 0,8 m mindre sten i upp till åtta skift i väst i storlek upp till 0,5 x 0,1 m. Vid rivning var det västra utskovet extremt hårtpackat, enstaka stenar visade sig vara borrarade med järnstag. Trärester av liggande plank framkom i västra delen vid rivning, möjligen del av rustbädd.
102	Dammvall	-	L2002:3356	40 x 2,5	5	Kallmurad dammvall (N-S), mossbeklädd. Längs med västra delen låg ett extra skift sten mot väst. Som mest sex skift synliga mot väst samt nio skift mot öst. Två öppningar, en i norr där schakt 1 grävdes som fungerat som vattenutsläpp, en öppning i söder för styrning av vattenflöde till kvamen 103.
103:1	Kvarnruin	-	L2002:3356	13 x 8	4	Kallmurad kvarnruin (NÖ-SV), stenar i storleken 0,6–0,9 m med mindre stenar i storleken 0,15–0,3 m inklade i diverse springor. Tre öppningar mot nordväst där kvarhjulet stått. Delvis plan yta dikt ann mot söder. Ingång mot öst, ca 2 m bred.
103:2	Kvarnruin	-	L2002:3356	13 x 2	2,4	Stenmur, kallmurad, till dammhjulet, huggen sten i storleken 0,6–1,3 m, mindre stenar i storleken 0,15–0,3 m inklade i diverse springor. Upp till fem skift. Öppning i väst 2,5 x 1,8 m (Ö-V) mott dammvall, öppning centralt i muren 2 x 1,3 m, öppning i öst 2 x 1,5 m (N-S). De tre öppningarna har motsvarigheter i den andra delen av kvarnen. Fåran för kvarnhjulet 1,8 m.
104	Träkonstruktion	1	L2002:3356	4 x 0,2	0,4	Rester av möjlig dammlucka alternativt dammtröskel, som har verkat i syfte av att upprätthålla en miniminivå av vatten i bäcken, som framkom när dammskovet revs. Vatten forsade genom dammfåran vid skovets borttagande och konstruktionen var således svår dokumenterad. Syntens i vattenbrynet som liggande stockar i tre skift, 0,15 m i diam, ca 4 m långa, väster om dammskov. Vid rivning framkom rester av vad som uppfattades som både stående och liggande plank. Samt två rundade och lodrätt stående störar. I botten framkom tre kvadratiska plank med två plugg längs med respektive kortsida samt tre kvaderhuggna stockar med ett stort antal plugg. Möjligen bestod delar av de liggande plankrester som framkom av ett skibord som legat på botten av dammfåran för att förhindra erosion.
105:1–2	Dammvall	-	L2002:3305	24 x 4	1,3	Dammvall (N-S). Utrasad åt öst och väst. Endast ett parti i nordöst var mer eller mindre intakt. Hugga stenar i storleken 1,1 x 0,4 m samt skarpkantiga och rundade naturstenar. Mossbeklädd. Längs med kanterna av dammfåran närmast vällen låg liknande stenar för att styra vattnet genom vällen. I dammfåran revs vällen så att dammfåran blev ca 1 meter bred.
106	Såggrund	-	L2002:3305	14 x 4	1	Stengrund (Ö-V) i två skift, stenar i storleken 0,45–0,75 m. Ett utstickande parti, 1,9 x 1,6 m (N-S) som vätte in mot bäcken med liknade lagd och huggen sten, dess exakta utformning var oklar då konstruktionen var inrasad samt täckt av trästockar och sly. Möjligen har konstruktionen legat dikt ann närliggande dammvall, detta gick inte att avgöra då även denna var utrasad. Fortsättning åt öst med sten i tre skift, möjligen ytterligare en fortsättning åt öst med liknande sten; alternativt sten som rensats från bäcken.
107	Rustbädd	2	L2002:3305	2,3 x 0,1	0,2	Del av rustbädd. Stockar, rundade, ca 0,1 m i diameter. Två skift, den övre murken och okvistad, den undre bevarad. Trät fortsatte in under sten tillhörande dammvall 105 åt söder och åt norr. Endast det övre skiftet revs, det undre lämnades kvar.
108	Dammfåra	-	L2002:3305	1,6 x 0,8	0,7	Möjlig dammfåra till konstruktion 106 över dammvall 105. Dammvallen hade här en öppning och var betydligt lägre i höjd än resterande del.

Rapporter från Arkeologikonsult 2022:3621